



## НОРАСМИЙ ИҚТИСОДИЁТНИНГ МАВЖУДЛИГИНИНГ НАЗАРИЙ МАСАЛАЛАРИ

**Алимардонов Ғайратжон Нуралиевич**

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги  
«Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий  
асослари ва муаммолари» илмий-тадқиқот маркази*

**Аннотация.** Ушбу кенг қамровли тадқиқот норасмий иқтисодиётнинг мавжудлиги билан боғлиқ назарий масалаларни ўрганади, расмий ва норасмий иқтисодий фаолиятнинг мураккаб ўзаро таъсирини ўрганади. У норасмийликни тушунтирувчи иқтисодий назарияларни, норасмий амалиётларга таъсир этувчи ижтимоий ва маданий омилларни ҳамда норасмий ва расмий секторлар ўртасидаги муносабатларни ўрганади. Тадқиқот норасмий иқтисодиётни аниқлаш ва ўлчашдаги муаммоларни ўрганади, турли методологик ёндашувларни, жумладан, меҳнат бозори сўровлари, уй хўжаликлари сўровлари, иштирокида тадқиқотлар ва технологик инновацияларни муҳокама қилади. Диссертация, шунингдек, иқтисодий ўсиш, ижтимоий динамика ва давлат даромадларига таъсир кўрсатадиган сиёсат масалаларига бағишланган.

**Калит сўзлар:** норасмий иқтисодиёт, расмий иқтисодиёт, иқтисодий назариялар, ижтимоий омиллар, маданий омиллар, дуалистик моделлар, институционал иқтисод, ижтимоий тармоқлар, гендер роллари, рақобат динамикаси, қашшоқликни камайтириш, даромадларни тақсимлаш, расмийлаштириш, сиёсат масалалари, меҳнат бозори сўровлар, уй хўжаликлари сўровлари.

## ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СУЩЕСТВОВАНИЯ НЕФОРМАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

**Алимардонов Ғайратжон Нуралиевич**

*Научные исследовательского центра «Научные основы и  
проблемы развития экономики Узбекистана» при  
Ташкентском государственном экономическом университете*

**Абстрактный.** В этом комплексном исследовании рассматриваются теоретические вопросы, связанные с существованием неформальной экономики, и изучаются сложные взаимодействия между формальной и неформальной экономической деятельностью. В нем рассматриваются экономические теории, объясняющие неформальность, социальные и культурные факторы, влияющие на неформальную практику, а также отношения между неформальным и формальным секторами. В исследовании рассматриваются проблемы определения и измерения неформальной экономики, обсуждаются различные методологические подходы, включая исследования рынка труда, обследования домохозяйств, совместные исследования и технологические инновации. В диссертации также рассматриваются вопросы политики, влияющие на экономический рост, социальную динамику и государственные доходы.

**Ключевые слова:** неформальная экономика, формальная экономика, экономические теории, социальные факторы, культурные факторы, дуалистические модели, институциональная экономика, социальные сети, гендерные роли, конкурентная динамика, сокращение бедности, распределение доходов, формализация, вопросы политики, исследования рынка труда, запросы домохозяйств.

## THEORETICAL ISSUES OF THE EXISTENCE OF THE INFORMAL ECONOMY

Alimardonov Gayratjon Nuralievich

Research center "Scientific bases and problems of the development of the economy of Uzbekistan" under the Tashkent State University of Economics

**Abstract.** This comprehensive study examines the theoretical issues surrounding the existence of the informal economy, exploring the complex interactions between formal and informal economic activities. It examines the economic theories that explain informality, the social and cultural factors that influence informal practices, and the relationship between the informal and formal sectors. The study explores challenges in defining and measuring the informal economy, discussing different methodological approaches, including labor market surveys, household surveys, participatory research, and technological innovation. The dissertation also addresses policy issues affecting economic growth, social dynamics, and government revenue.

**Keywords:** informal economy, formal economy, economic theories, social factors, cultural factors, dualistic models, institutional economics, social networks, gender roles, competitive dynamics, poverty reduction, income distribution, formalization, policy issues, labor market surveys, households requests.

**Кириш.**

Жаҳон иқтисодиёти расмий ва норасмий иқтисодий фаолиятнинг динамик ўзаро таъсири билан тавсифланади. Кўпинча яширин ёки яширин иқтисодиёт деб аталадиган норасмий иқтисодиёт расмий секторнинг меъёрий-ҳуқуқий базасидан ташқарида юзага келадиган бир қатор иқтисодий операциялар ва амалиётларни ўз ичига олади. Норасмий иқтисодиёт давлат томонидан рўйхатга олинмаган, тартибга солинмаган ёки солиққа тортилмайдиган фаолиятни ўз ичига олади. «Норасмий» атамаси тузилма ёки ташкилотнинг етишмаслигини аниқламайди, балки расмий қонунлар ва институтлар доирасидан ташқарида мавжуд фаолиятни билдиради. Норасмий иқтисодиёт рўйхатдан ўтмаган кичик бизнес, кўча савдоси, уй ишлари ва декларация қилинмаган бандлик каби кўплаб соҳаларни ўз ичига олади. Тарқалиши ва аҳамиятига қарамай, норасмий иқтисодиёт иқтисодий ҳаётнинг мураккаб ва сирли томони бўлиб қолмоқда.

Норасмий иқтисодиётнинг мавжудлиги иқтисодий тузилмалар, ижтимоий динамика ва сиёсат оқибатлари ҳақида фундаментал саволлар туғдиради. Нега норасмий иқтисодиёт расмий сектор билан бирга давом этаётганининг назарий асосларини тушуниш иқтисодчилар, социологлар, сиёсатчилар ва ривожланиш амалиётчилари учун жуда муҳимдир.

Норасмий иқтисодиёт иқтисодларда ва минтақаларда таркиби ва ҳажми жиҳатидан фарқ қилувчи жуда кўп турли хил ҳодисаларни ўз ичига олади. Гарчи норасмийлик ҳажмини баҳолаш қийин бўлсада, норасмий иқтисодиёт ривожланаётган мамлакатларда бандликнинг энг муҳим манбаи эканлиги ва ривожланган иқтисодиётларда маргинал одамларни иш билан таъминлаш ва даромадларини таъминлашда муҳим роль ўйнаши ҳақида кенг консенсус мавжуд. Хусусан, Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ, 2018) маълумотларига кўра, глобал бандликнинг 61,2 фоизи (тахминан икки миллиард киши) норасмийдир. Аниқроғи, ХМТ (маълумотларига кўра, ривожланаётган ва ривожланаётган мамлакатларда норасмий банд улуши банд бўлган аҳолининг 69, 6 фоизини, дунёда эса норасмий бандлик 18,3 фоизни ташкил қилади.

**Адабиётлар шарҳи.**

Норасмий иқтисодиёт таърифи бўйича тушунмовчиликларнинг муҳим манбаи турли фанлар олимлари ўртасида тадқиқот мақсадларининг фарқланишидан иборат. Масалан, норасмий иқтисодиётнинг «иқтисодий» тушунчаси (ёки унинг синонимлари, масалан, соя, норасмий, яширин, қора, яширин иқтисодиёт) статистиклар томонидан миллий бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган норасмийлик тушунчасидан бошқача маънога эга (масалан, норасмий).

Ханс Сингер норасмий секторни жирафага қиёслади, чунки уни одатий стандартлар билан аниқлаш қийин, лекин уларга дуч келганингизда таниб олиш осон. Лаутиер (1990) Сингерга жирафа метафораси етарли эмаслигини айтиб, жавоб берди. Норасмий сектор "бир шохли, чунки адабиётда таърифлар кўп, лекин сиз ҳеч қачон учрашиш имконига эга бўлмайсиз, чунки у мавжуд эмас (Чармес, 2016). Норасмий сектор учун энг яхши фаунавий метафора бўйича ушбу

келишмовчилик бизга норасмийликнинг таърифи бўйича баҳс-мунозаралар қанчалик қийинлиги ҳақида фикр беради.

Гарчи бу таърифий ёндашувларни келишишга уринишлар бўлса ҳам (Куирос-Ромеро ва бошқ., 2021) ечим ҳали ҳам мавжуд эмас. Мисол учун, «иқтисодий» нуқтаи назардан норасмийликка қаратилган адабиётлар қаторига кўра, Феиге (2016) мос келмайдиган хатти-ҳаракатларга асосланган таксономияни таклиф қилади. Унинг таъкидлашича, риоя қилмаслик ва "кузатиб бўлмаслик" кузатилмаган иқтисодлардаги барча хатти-ҳаракатларда умумий хусусиятдир. Шунга кўра, кузатилмаган бир иқтисодни бошқасидан ажратиб турадиган нарса маълум бир қоида бузилишидир. Хусусан, Феиге (2016) қуйидаги таърифларни таклиф қилади: "ҳисобот қилинмаган иқтисодиёт" деганда, қоидабузарлик солиқ тўлашдан бўйин товлаш орқали фискал қонунни четлаб ўтишдан иборат бўлса; Миллий даромадни ҳисобга олиш қоидаларини бузиш натижасида қўшилган норасмий қўшилган қиймат пайдо бўлганда, "рўйхатга олинмаган иқтисодиёт"; "ноқонуний иқтисодиёт" - тақиқланган товарлар ва хизматларни ишлаб чиқариш ва тарқатишни тартибга солувчи қоидаларни бузиш (масалан, гиёҳванд моддалар, фоҳишаллик); "норасмий иқтисодиёт" - энг кам иш ҳақи, меҳнат шароитлари, ижтимоий таъминот, ишсизлик ва ногиронлик нафақалари каби меҳнат бозори қоидаларини четлаб ўтиш.

ХМТ (2018) маълумотларига кўра, иқтисодчилар ва статистиклар томонидан кўзда тутилган турли хил илмий мақсадлар норасмий иқтисодиётнинг умумий таъриф доираси учун муаммонинг манбаи ҳисобланади. Статистиклар ҳодисани ўлчашни муаммосиз қиладиган таърифга муҳтож, бошқа томондан, иқтисодчилар норасмийликнинг сабаблари ва оқибатларини таҳлил қилиш ва самарали сиёсат натижаларини таъминлаш учун мос таърифни излайдилар. Тадқиқот мақсадларининг бу хилма-хиллиги, ХМТ (2015) 204-сонли Тавсияда норасмий иқтисодиётнинг «расмий» таърифини таклиф қилган бўлсада, нима учун - "қонун ёки амалда қамраб олинмаган ишчилар ва хўжалик бирликларининг барча иқтисодий фаолияти ёки расмий келишувлар билан етарли даражада қамраб олинмаган" – бу концепция ҳали ҳам статистик маълумотлар томонидан етарли даражада кузатилмаган. Дарҳақиқат, ХМТ (2018) деярли фақат норасмий бандлик бўйича ҳисоб-китобларни эълон қилади. ХМТ (2018) тушунтирганидек, бунинг сабаби шундаки, "норасмий иқтисодиёт статистик тушунча эмас, балки норасмийликнинг барча қисмлари йиғиндисини ўзида мужассам этган сиёсат мақсадларига мўлжалланган тушунчадир".

ХМТнинг меҳнатга асосланган таърифини миллий ҳисоб стандартларига асосланган норасмийлик таърифи билан таққослашда тушунмовчиликнинг иккинчи манбаи ноқонуний фаолият билан боғлиқ. ХМТнинг 2015 йилдаги 204-сонли тавсиясига мувофиқ, норасмий иқтисодиёт ноқонуний фаолиятни қамраб олмайди. Аксинча, кузатилмаган иқтисодиёт тушунчаси - ОЕСД (2002) томонидан киритилган ва кейинчалик 2008 йилги кузатилмаган иқтисодиёт ва Европа Ҳисоблар тизими (ESA, 2010) томонидан эслатиб ўтилган - (баъзи) ноқонуний фаолиятни ўз ичига олади.

Ушбу адабиётдаги тушунмовчиликнинг учинчи манбаи солиқ тўлашдан бўйин товлаш билан боғлиқ. Иқтисодий адабиётларда норасмий иқтисодиёт таърифи кўпинча солиқ тўлашдан бўйин товлашни ўз ичига олади. Масалан, Шнайдер (2005) норасмий иқтисодиётга "даромад, қўшилган қиймат ёки бошқа солиқларни тўламаслик учун давлат органларидан атайлаб яшириладиган бозорга асосланган барча қонуний товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришни ўз ичига олади [...] ижтимоий суғурта бадалларини тўлашдан қочиш, энг кам иш ҳақи, максимал иш вақти, хавфсизлик стандартлари ва бошқалар каби меҳнат бозорининг айрим қонуний меъёрларига риоя қилмаслик ва статистик сўровномаларни тўлдириш ёки бошқа маъмурий тартиб-қоидаларга риоя қилмаслик. маъмурий шакллар".

Охирги номувофиқликда шуни таъкидлаш керакки, Шнайдернинг «иқтисодий» таърифи ва Делл Аннос (2007) норасмий иқтисодиётнинг "кузатилмаган иқтисодиёт тушунчасига асосланган" таърифи ўртасидаги фарқ бу ҳодисанинг ҳар хил ишлаб чиқариш хусусиятига боғлиқ. "Солиқ тўловларини бузмаслик" (яъни, одамлар ёки компаниялар томонидан тўланадиган солиқни камайтириш учун қўлланиладиган ноқонуний ва қонуний усуллар) бўлиши мумкин. Миллий ҳисоблар тизимларига кўра, солиқ тўлашдан бўйин товлаш фақат "солиқ бўшлиғини" (яъни, назарий жиҳатдан ундириладиган солиқнинг умумий суммаси ва ҳақиқатда ундирилган солиқ ўртасидаги фарқ) ҳосил қилса, кузатилмаган иқтисодиётдан чиқариб ташланади. Аксинча, агар солиққа риоя қилмаслик хатти-ҳаракатлари даромадлар ёки

ишлаб чиқаришни кам ҳисобот беришдан иборат бўлса, бу ҳолда қўшилган қиймат ёки ушбу фаолият турларини ишлаб чиқариш миллий ҳисоблар ишлаб чиқариш чегарасида бўлгани учун кузатилмаган иқтисодиётга киритилади.

Чен ва Карренинг (2020) таъкидлашича, норасмийлик тушунчаси кўплаб олимлар томонидан “жуда лойқа ва расмий-норасмий дихотомия жуда иккилик” сифатида танқид қилинган бўлсада, уни таърифлашдан воз кечиш мумкин эмас.

Харрисс-Уайт (2020) таъкидлаганидек, норасмий иқтисодиёт таркибига нима бўлиши керак ва нима киритилмаслиги кераклигининг аниқ тавсифи ижобий, меъёрий ва ўлчов мақсадлари учун муҳим бўлиб қолмоқда.

Норасмий иқтисодиёт мураккаб ҳодиса бўлиб, унда детерминантлар ва оқибатлар жалб қилинган бирликларнинг хусусиятларига, макроиқтисодий ва институционал омилларга боғлиқ. Норасмий иқтисодиётнинг кўп қиррали табиати адабиётда ривожланаётган ва ривожланган мамлакатлар учун мос келадиган норасмийликнинг кенг қамровли назарияси йўқлигини тушунтиради. Дарҳақиқат, норасмийликнинг пайдо бўлишини ривожланаётган мамлакатда омон қолиш стратегияси сифатида тушунтирадиган назарий нуқтаи назар ривожланган мамлакатларда норасмий иқтисодиётнинг кенг тарқалган табиатини тушунишга яроқсиз бўлиши мумкин (Гоэл ва Нелсон, 2016). Шу сабабли, олимлар ўртасида тушунмовчиликларга йўл қўймаслик учун, назария норасмийликнинг қайси турини тушунтиришга қаратилганлигини аниқлаб олиш муҳимдир.

Хусусан, бир томондан, норасмий иқтисодиётни ишсизлик ва қашшоқликдан қутулишнинг охириги чораси сифатида кўриш мумкин. Ушбу турдаги норасмийлик билан боғлиқ адабиётлар уни норасмий иқтисодиёт эмас, балки норасмий сектор сифатида кўрсатади. У ушбу фаолият натижасида ҳосил бўлган қўшилган қиймат ўрнига (масалан, расмий ЯИМ улуши сифатида) ишлаб чиқариш бирликларига (масалан, жалб қилинган бирликларнинг фоизи сифатида) қаратилган. Ушбу норасмий ишлаб чиқариш бирликлари ташкилий ва капиталнинг паст даражасида ишлайди, улар географик жиҳатдан паст ва ўрта даромадли мамлакатларда тўпланган ва ташкилийликнинг паст даражаси туфайли норасмийликнинг бу тури норасмий бандлик билан кучли боғлиқдир. Ушбу нуқтаи назарга кўра, норасмийлик меҳнат ва ривожланиш иқтисодчилари учун асосий мавзу бўлиб, одамларга эътибор қаратган ҳолда, у маргинализация ва норасмийлик ўртасидаги муносабатни тушунишга қизиққан антропологлар ва социологларни ҳам жалб қилади (Вилсон, 2010).

Норасмийлик ҳажми ишчи кучининг расмий ва норасмий секторлар ўртасида тақсимланишига боғлиқ бўлган макроиқтисодий асосларни таклиф қилувчи бир қанча тадқиқотлар орасида Рауч (1991) муҳим роль ўйнайди. У фирманинг норасмий ишчиларни ёллаш тўғрисидаги қарори энг кам иш ҳақи сиёсатидан қонуний озод қилиш учун кичик бўлиб қолиш истагига боғлиқ бўлган моделни ишлаб чиқади. Ихриг ва Моэ (2004) агентнинг капитални тўплаш ва расмий ва норасмий секторларда ишлаш қарорини икки секторли динамик мувозанат моделидан фойдаланган ҳолда таҳлил қилади. Сиёсат оқибатлари нуқтаи назаридан, муаллифлар норасмий секторни қисқартириш учун энг самарали сиёсат солиқ ставкаларини пасайтириш ва норасмий агентни қўлга олиш эҳтимолини ошириш ўрнига, норасмий агентлар учун юқори солиқ жазоларини қўллаш орқали амалга оширишни кучайтиришдан иборат деган хулосага келишади.

Амарал ва Қуинтин (2006) динамик моделни таклиф қиладилар, бунда мувозанат ҳолатида расмий ва норасмий ишчиларнинг хусусиятлари, гарчи меҳнат бозорлари мукамал рақобатбардош бўлса ҳам, тизимли равишда фарқланади. Бу секторлар ўртасидаги ҳаракатдаги расмий тўсиқлар гипотезаси норасмийликнинг пайдо бўлишини тушунтириш учун муҳим эмаслигини англатади.

Ушбу натижаларга кўра, Амарал ва Қуинтин (2006) “ривожланаётган мамлакатлардаги меҳнат бозорларининг дуалистик кўринишини шубҳа остига олиш керак” деган хулосага келишади. Худди шундай, Аллен ва бошқалар. (2018) кўп тармоқли умумий мувозанат моделини таклиф қилади, бунда расмий ва норасмий фирмалар кўпинча бир хил бозорларда ишлайди ва норасмий фирмалар унумдорлиги бўйича расмий фирмаларга ўхшашлик даражаси тармоқлар бўйича ҳетерожендир. Бу доирада норасмийлик саноат унумдорлиги ва корхоналар ҳажми билан пасайиш тенденциясига эга.

Делл Анно (2018) микроасосланган макроиқтисодий моделлаштириш тизимини таклиф қилади, унда солиқлардан ташқари, ишчининг норасмий фаолият кўрсатишни танлаши

бўлинмас кириш харажатларига, кредит бозорининг номукамаллигига ва ишчи кучи таркибига (яъни, улушга) боғлиқ.

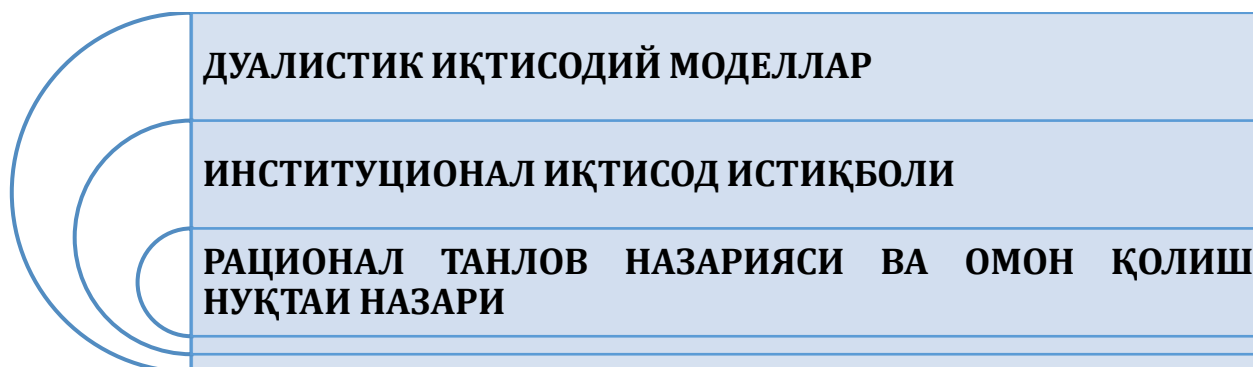
Улессеа (2018) турли хил фирмалар норасмийликнинг икки чегарасидан фойдаланиши мумкин бўлган рақобатбардош мувозанат моделини ишлаб чиқади: бир иқтисодда уч хил турдаги норасмий фирмалар биргаликда мавжуд (“омон қолиш фирмалари” ҳатто кириш харажатлари олиб ташланган бўлса ҳам, расмий фаолият кўрсатиш учун жуда самарасиз; “паразит фирмалар” кириш тўсиқлари олиб ташланганидан кейин расмий фирмалар сифатида омон қолиш учун етарли бўлади, лекин норасмий қолишни афзал кўради; “норасмий фирмалар” улар юқори кириш харажатлари туфайли расмиятчиликдан ташқарида сақланади, аммо агар улар олиб ташланса, улар расмий бўлиб, яхшиланади).

Делл Анно (2021) норасмий иқтисодиётнинг потенциал драйверларини олтига тоифага ажратади. Ушбу тоифалар қуйидагилар билан шуғулланади: солиққа тортиш тизими (масалан, умумий солиқ юки, солиқ аралашмаси, солиқ мураккаблиги, маржинал солиқ ставкаси сифатида ўлчанади); тартибга солиш тизими (масалан, умумий тартибга солиш юки, меҳнатни муҳофаза қилиш қонунчилиги); ишчи кучи таркиби (масалан, ўз-ўзини иш билан таъминлаш даражаси, ишсизлик даражаси, ноқонуний иммигрантларнинг муҳим миқдори, малакасиз ишчиларнинг мавжудлиги); ижро этиш тизими (масалан, аниқлаш эҳтимоли, жарима ставкалари, жиноий жазоларнинг кучлилиги); солиқ ахлоқи ва институтлари (масалан, тарихий илдизлар, давлат сиёсатининг адолатлилиги, коррупция, сиёсий институтларнинг сифати, оммавий ахборот воситалари ва иқтисодий эркинлик).

Юқоридагиларга асосланадиган бўлсак, норасмий иқтисодиёт тушунчаси борасида тадқиқотлар ҳали олдинда бўлиб, бунинг якуни бўйича аниқ хулосалар ҳалигача шаклланмаганлигини кузатишимиз мумкин.

#### Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Норасмий иқтисодиётнинг мавжудлиги ва давом этишини турли иқтисодий назариялар орқали тушуниш мумкин:



1-расм. Норасмий иқтисодиётнинг мавжудлиги ва давом этишини турли иқтисодий назариялар<sup>49</sup>

Дуалистик иқтисодий моделлар: Дуалистик моделлар малака даражаси, технология ва ресурслардан фойдаланиш каби омилларга кўра иқтисодиётлар расмий ва норасмий секторларга бўлинганлигини таъкидлайди. Ушбу моделлар шахсларнинг норасмий секторга уларнинг расмий секторда иштирок этишига тўсқинлик қиладиган тўсиқлар, масалан, таълим етишмаслиги ёки камситиш туфайли киришини кўрсатади. Норасмий иқтисодиёт маргинал гуруҳлар учун омон қолиш механизми бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Институционал иқтисод истиқболи: Институционал иқтисод иқтисодий хулқ-атвори шакллантиришда институтларнинг ролини таъкидлайди. Норасмий иқтисодий фаолият кўпинча самарасиз ёки етарли бўлмаган расмий институтларга жавоб сифатида юзага келади. Жисмоний шахслар оғир қоидаларни четлаб ўтиш ёки расмий каналлар орқали мавжуд бўлмаган ресурсларга кириш учун норасмий операцияларни амалга ошириши мумкин.

<sup>49</sup> Муаллиф томонидан шакллантирилган.

Рационал танлов назарияси ва омон қолиш нуқтаи назари: Рационал танлов назарияси одамлар иқтисодий ва ноиқтисодий омилларни ҳисобга олган ҳолда ўзларининг фойдалилигини максимал даражада ошириш учун қарор қабул қилишларини таъкидлайди. Норасмий иқтисодиёт контекстида шахслар, агар расмий имкониятлар мавжуд бўлса ҳам, юқори соф фойда таклиф қилсалар, норасмий фаолиятни танлашлари мумкин. Сурвивалистик нуқтаи назар норасмий иқтисодиётни иқтисодий қийинчиликларга дуч келган ёки чекланган расмий бандлик имкониятларига дуч келган шахслар учун яшаш воситаси сифатида кўради.

Ижтимоий ва маданий омиллар норасмий иқтисодиётнинг тарқалиши, хусусиятлари ва динамикасига чуқур таъсир кўрсатади. Норасмий иқтисодий амалиётлар фақат иқтисодий нуқтаи назардан келиб чиқмайди; балки улар ижтимоий муносабатлар, маданий меъёрлар ва тарихий шароит билан чуқур боғланган. Ижтимоий динамика ва норасмий иқтисодиёт ўртасидаги мураккаб ўзаро боғлиқликни тан олиш нафақат иқтисодий жиҳатларни, балки норасмий ишнинг кенгроқ ижтимоий ва маданий жиҳатларини ҳам қамраб оладиган нозик сиёсатларни ишлаб чиқиш учун муҳимдир.

Оилавий алоқалар, дўстлик ва жамоат муносабатларини ўз ичига олган ижтимоий тармоқлар кўпинча норасмий иқтисодий фаолият учун асос яратади. Норасмий тармоқлар маълумот, ресурслар ва имкониятлар учун канал сифатида ҳаракат қилиши мумкин. Кўпгина ҳолларда, жисмоний шахслар ушбу тармоқлар орқали норасмий иш имкониятлари ёки норасмий бизнесни бошлаш учун молиявий ёрдам ҳақида маълумотга эга бўлиб, норасмий иқтисодиётга киришади. Ижтимоий тармоқлар, шунингдек, иқтисодий таназзул ёки инқироз пайтида одамларни қўллаб-қувватловчи хавфсизлик тармоғини таклиф қилади.

Маданий меъёрлар ва инъикослар норасмий иқтисодий амалиётларнинг қонунийлиги ва қабул қилинишига таъсир қилади. Баъзи маданиятларда норасмий меҳнат шарафли ва қонуний пул топиш воситаси деб ҳисобланиши мумкин. Бундай маданий муносабатлар шахсларнинг расмий иш қидиришдан кўра норасмий фаолият билан шуғулланиш қарорларига таъсир қилиши мумкин. Аксинча, расмий бандлик юқори баҳоланадиган жамиятларда норасмий иш билан шуғулланиш қораланиши мумкин, бу эса одамларнинг норасмий иқтисодиётдаги иштирокини яширишга олиб келади.

Гендер роллари ва умидлари одамларнинг норасмий иқтисодиётдаги иштирокига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Аёллар кўпинча уй ишлари ва касаначилик каби норасмий фаолиятда қатнашадилар. Расмий меҳнат бозорларидаги гендер тенгсизликлари аёлларни норасмий секторда имкониятлар излашга ундаши мумкин. Бундан ташқари, кўплаб норасмий ишларнинг мослашувчанлиги аёлларга ишни уй вазифалари билан мувозанатлаш имконини беради, бу анъанавий гендер роллари қўллаб-қувватланадиган контекстларда айниқса жозибали бўлиши мумкин.

Расмий ва норасмий иқтисодиёт ўртасидаги муносабатлар кўп қиррали. Улар бир-бирини тўлдириши ва иқтисодий ўсишга ҳисса қўшиши мумкин бўлсада, улар адолатсиз рақобат, солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва меҳнат бозори заифликлари билан боғлиқ муаммоларни ҳам келтириб чиқариши мумкин. Расмийлаштириш ва тадбиркорлик мослашувчанлиги ўртасидаги мувозанатни таъминлаш муайян иқтисодий ва ижтимоий шароитларга мослаштирилган нозик сиёсатни талаб қиладиган мураккаб вазифадир. Бу икки сектор ўртасидаги ўзаро алоқалар ва динамикани тан олиш барқарор иқтисодий ривожланишни рағбатлантириш, тенгсизликни камайтириш ва ижтимоий фаровонликни ошириш учун жуда муҳимдир.

Норасмий иқтисодиётнинг назарий асослари унинг мавжудлиги, барқарорлиги ва расмий сектор билан ўзаро алоқаларини тушунтирувчи иқтисодий назарияларга бориб тақалади. Ушбу назариялар норасмий фаолият билан шуғулланиш мотивлари ҳақида тушунча беради ва институтларнинг ролини, ижтимоий омилларни ва оқилона қарорлар қабул қилишни ёритади. Ушбу назарий асосларни тушуниш норасмий иқтисодиётнинг кенгроқ оқибатларини тушуниш ва унинг муаммоларини ҳал қилиш ва унинг салоҳиятидан фойдаланиш учун самарали сиёсатни ишлаб чиқиш учун жуда муҳимдир.

Соф қарама-қаршилик нуқтаи назаридан фарқли ўлароқ, норасмий ва расмий иқтисодлар кўпинча бир-бирини тўлдирувчи роль ўйнайди. Норасмий сектор товарлар, хизматлар ва иш билан таъминлаш имкониятларини тақдим этиши мумкин, бу эса расмий сектор сиғдира олмаслиги мумкин. Масалан, кўча сотувчилари, ҳунармандлар ва кичик ишлаб чиқарувчилар кўпинча йирик расмий корхоналар эътибордан четда қолдирадиган талабларни бажарадилар.

Бу бир-бирини тўлдириш истеъмолини кенгайтириш, тадбиркорлик фаоллигини ошириш ва инновацияларни рағбатлантириш орқали умумий иқтисодий ўсишга ҳисса қўшиши мумкин.

Бироқ норасмий иқтисодиётнинг расмий сектор билан алоқаси ҳар доим ҳам уйғун бўлавермайди. Норасмий корхоналар расмий корхоналар билан рақобатлашиши мумкин, бу эса солиқ, тартибга солиш ва меҳнат стандартларидаги фарқлар туфайли адолатсиз рақобатга олиб келиши мумкин. Ушбу рақобат бозорларда бузилишларни келтириб чиқариши, расмий сектор ўсишига тўсқинлик қилиши ва тартибга солиш ва солиққа тортишнинг мумкин бўлган афзалликларини бузиши мумкин.

Меҳнат бозорлари нуқтаи назаридан, норасмий иқтисодиёт расмий секторда ишсиз ёки тўлиқ банд бўлмаган ортиқча ишчи кучини ўзлаштириши мумкин. Ушбу ютилиш ишсизлик муаммоларини юмшатиши мумкин, аммо инсон капиталидан тўлиқ фойдаланилмаслик ва самарадорликнинг пасайишига олиб келиши мумкин. Норасмий секторда расмий меҳнатни муҳофаза қилиш ва имтиёзларнинг йўқлиги меҳнат шароитларининг ёмонлашишига, ижтимоий хавфсизлик тармоқларининг етарли эмаслигига ва соғлиқни сақлаш ва таълимдан фойдаланиш имкониятининг чекланганлигига олиб келиши мумкин.

Норасмийлик билан боғлиқ энг долзарб муаммолардан бири солиқ тўлашдан бўйин товлашдир. Норасмий иқтисодий фаолият кўпинча рўйхатга олинмаганлиги сабабли солиқдан қочиб қутулади, бу эса ҳукуматларнинг даромадларини йўқотишига олиб келади. Бу давлат ресурсларини қисқартириши ва ҳукуматларнинг ривожланиш учун зарур бўлган давлат хизматлари ва инфратузилмаларига сармоя киритиш имкониятларини чеклаши мумкин.

Расмийлаштиришни рағбатлантириш норасмий иқтисодий фаолиятни расмий секторга ўтказишга қаратилган саъй-ҳаракатларни ўз ичига олади. Ушбу ўтиш осон эмас ва тизимли тўсиқларни бартараф этиш, кредит олиш имкониятларини кенгайтириш, тартибга солиш жараёнларини соддалаштириш ва расмийлаштиришни рағбатлантиришни талаб қилади. Ҳукуматлар солиқ тушумларининг кўпайиши ва меҳнат стандартларини яхшилаш каби расмийлаштиришнинг афзалликларини потенциал хавфлар, жумладан, агар тартибга солиш юклари ҳаддан ташқари оширилса, тадбиркорлик динамикасини бўғиш билан мувозанатлашга интилади.

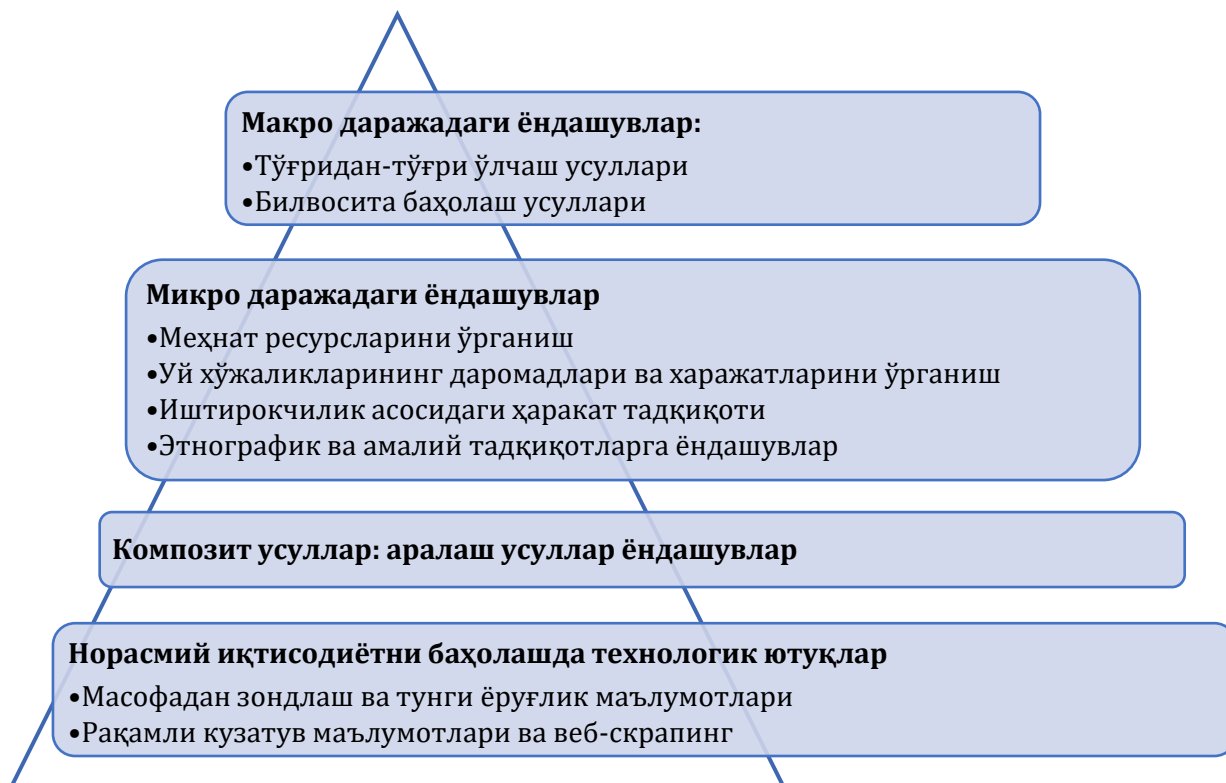
Норасмий иқтисодиётни аниқлаш ва ўлчаш унинг кўп қиррали табиати ва у қамраб олган фаолият турларининг хилма-хиллиги туфайли мураккаб вазифадир. Қийинчиликлар ҳам услубий чекловлар, ҳам норасмий иқтисодий амалиётларнинг ўзига хос мураккаблигидан келиб чиқади. Ушбу муаммоларни ҳал қилиш мультидисциплинар ёндашувни қўллашни, миқдорий усулларни сифатли тушунчалар билан бирлаштиришни ва норасмийликнинг ўзига хос хусусиятини тан олишни талаб қилади. Норасмий иқтисодиётнинг ҳиссаси, муаммолари ва салоҳиятини тушуниш ҳамда инклюзив ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлайдиган самарали сиёсатни ишлаб чиқиш учун аниқ ўлчов жуда муҳимдир.

Норасмий иқтисодиётни ўлчаш кўпинча норасмий бандлик ҳажми ва хусусиятларини баҳолашни ўз ичига олади. Ўз-ўзини иш билан таъминлаш даражаси, норасмий иш ҳақи бандлиги ва заиф бандлик каби меҳнат бозори кўрсаткичлари одатда қўлланилади. Бироқ бу кўрсаткичлар норасмий фаолиятнинг хилма-хиллигини тўлиқ қамраб ололмаслиги мумкин ва фойдаланиладиган таърифлар мамлакатларда фарқ қилиши мумкин.

Пул ёндашувлари норасмий иқтисодиёт ҳажмини баҳолайди. Ушбу ёндашувлар номувофиқлик таҳлиliga таянади, бунда миллий даромад ва харажатлар маълумотлари ва ҳисобот ишлаб чиқариш ўртасидаги номувофиқликлар норасмий иқтисодий фаолиятни баҳолашни таъминлайди. Бироқ бу усуллар фаразларга сезгир бўлиши мумкин ва пул бўлмаган норасмий фаолиятни етарли даражада қамраб олмаслиги мумкин.

Уй ҳўжаликлари сўровлари даромадлар ва харажатлар тўғрисидаги маълумотларни тўплайди, улардан норасмий даромадлар ва истеъмол даражасини баҳолаш учун фойдаланиш мумкин. Бироқ, бу сўровлар стигма туфайли норасмий даромадлар тўғрисида кам ҳисобот бериш ёки норасмий фаолиятдан олинмаган пул бўлмаган фойдаларни ўлчаш қийинлиги каби чекловларга дуч келади.

Норасмий иқтисодиёт бир хил объект эмас; у ўзига хос хусусиятларга ва динамикага эга бўлган турли кичик тармоқларни ўз ичига олади. Тўғри ўлчаш ва сиёсатни шакллантириш учун тирикчилик фаолияти, омон қолиш фаолияти ва расмий корхоналар ўртасидаги фарқни аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Бироқ норасмий иқтисодиётдаги хилма-хиллик изчил ўлчов мезонларини белгилашни қийинлаштиради.



2-расм. Норасмий иқтисодий аниқлашнинг услубий ёндашувлари<sup>50</sup>

Норасмий иқтисодийнинг ҳажми, кўлами ва таъсирини аниқлаш норасмий фаолиятнинг мураккаблиги, хилма-хиллиги ва яширинлиги сабабли турли услубий ёндашувларни талаб қилади. Макро ва микродаражадаги усулларнинг комбинацияси технологик тараққиёт билан бир қаторда норасмий иқтисодий динамикасини янада аниқроқ баҳолаш ва чуқурроқ тушунишга ёрдам беради. Аралаш усуллардан фойдаланиш топилмаларнинг мустақамлиги ва кенг қамровлигини ошириши мумкин, бу эса норасмий иқтисодийнинг муаммолари ва потенциалларини ҳал қилувчи яхши маълумотга эга сиёсатга олиб келади.

### 1. Макро даражадаги ёндашувлар:

Тўғридан-тўғри ўлчаш усуллари норасмий иқтисодийнинг ҳажми ва ҳиссасини баҳолаш учун расмий ва норасмий корхоналардан маълумотларни тўплашни ўз ичига олади. Бу сўровлар, солиқ текширувлари ва маъмурий маълумотларни ўз ичига олиши мумкин. Бироқ бу усуллар норасмий корхоналарнинг маълумотларни йиғишда иштирок этишни истамаслиги ва уларни аниқлаш ва уларга кириш қийинлиги сабабли қийин бўлиши мумкин.

Билвосита баҳолаш усуллари ишчи кучи иштироки даражаси, урбанизация даражаси ва ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши каби кузатилиши мумкин бўлган ўзгарувчиларга асосланган норасмий иқтисодий ҳажмини баҳолаш учун иқтисодий моделлар ва статистик усуллардан фойдаланади. Ушбу усуллар тўғридан-тўғри маълумотлар кам бўлганда фойдалидир, лекин улар тахминларга таянади ва норасмийликнинг тўлиқ кўламини қамраб олмаслиги мумкин.

### 2. Микро даражадаги ёндашувлар:

Ишчи кучи сўровлари бандлик, ишсизлик ва норасмий меҳнат бозори хусусиятларига оид маълумотларни тўплайди. Ушбу сўровлар норасмий бандлик ҳажми ва таркиби ҳақида тушунча бериши мумкин. Бироқ улар маълум норасмий фаолиятни, масалан, тирикчилик ёки яширин уй хўжалиги корхоналарини кам кўрсатиши мумкин.

Уй хўжаликлари сўровлари даромадлар, истеъмол ва харажатлар ҳақида маълумот тўплайди. Ушбу сўровлар норасмий фаолиятдан олинган уй хўжаликлари даромадларининг улушини баҳолашга ёрдам беради ва норасмийликнинг фаровонлик оқибатлари ҳақида тушунча беради. Аммо улар норасмий меҳнатдан пул бўлмаган фойда олишлари ёки норасмий даромад манбаларини тўлиқ ҳисобга олмасликлари мумкин.

<sup>50</sup> Муаллиф томонидан шакллантирилган.



Иштирокчилик асосидаги ҳаракат тадқиқоти норасмий ишчилар ва жамоалар билан ҳамкорликда маълумотлар ва тушунчаларни тўплаш учун жалб қилишни ўз ичига олади. Бундай ёндашув норасмий иқтисодиётнинг динамикаси, муаммолари ва имкониятларини чуқурроқ тушуниш имконини беради. Бироқ бу статистик маълумотни бермаслиги ва ресурсни кўп талаб қилиши мумкин.

Этнографик ва амалий тадқиқотлар ёндашувлари норасмий ишчиларнинг ҳаётий тажрибаларини ва уларнинг норасмий иқтисодиёт билан ўзаро таъсирини ўрганадиган чуқур сифатли тадқиқотларни ўз ичига олади. Ушбу усуллар бой тушунчаларни таклиф қилади, аммо умумлаштириладиган топилмаларни келтирмаслиги мумкин.

**3. Композит усуллар: аралаш усуллар ёндашувлар:**

Аралаш усуллардаги ёндашувлар норасмий иқтисодиётни ҳар томонлама тушуниш учун миқдорий ва сифат усулларини бирлаштиради. Масалан, норасмий ишчилар билан чуқур суҳбатлар ўтказиш билан бир қаторда ишчи кучи сўрови маълумотларидан фойдаланиш норасмийликнинг мураккабликлари ҳақида янада яхлитроқ нуқтаи назарни таклиф қилиши мумкин.

**4. Норасмий иқтисодиётни баҳолашда технологик ютуқлар:**

Масофадан зондлаш ва тунги ёруғлик маълумотлари норасмий ҳудудлардаги иқтисодий фаолликни баҳолаш учун ишлатилган. Ушбу технологиялар иқтисодий фаоллик ва вақт ўтиши билан норасмий ҳудудлардаги ўзгаришлар ҳақида қимматли маълумотларни тақдим этиши мумкин, бу эса норасмийликнинг фазовий ўлчамларини яхшироқ тушунишга ёрдам беради.

Онлайн иш ўринлари ёки норасмий иш билан боғлиқ ижтимоий медиа фаолияти каби рақамли кузатув маълумотлари норасмий иқтисодиётнинг рақамли ўлчамлари ҳақида тушунча бериши мумкин. Онлайн платформалардан тегишли маълумотларни тўплаш, рақамли маконларда норасмий иқтисодий фаолиятни кузатишда ёрдам бериш учун веб-қирқиш усулларидан фойдаланиш мумкин.

Норасмий иқтисодиёт билан боғлиқ сиёсий мулоҳазалар мураккаб бўлиб, норасмийлик келтириб чиқарадиган муаммолар ва имкониятларни тан оладиган мувозанатли ёндашувни талаб қилади. Расмийлаштириш ҳаракатлари ва мослашувчан иқтисодий тузилмаларга бўлган эҳтиёж ўртасидаги мувозанатни сақлаш жуда муҳимдир.

1-жавдал

**Норасмий иқтисодиётни расмийлаштириш чора-тадбирлари<sup>51</sup>**

ЧОРА-ТАДБИР ТУРИ	НАТИЖАСИ
Ҳуқуқий ва меъёрий ислохотлар	Норасмий иқтисодиётни расмийлаштиришга қаратилган саъй-ҳаракатлар рўйхатга олиш жараёнларини соддалаштириш, бюрократик тўсиқларни камайтириш ва норасмий корхоналарнинг қонуний тан олинишини таъминлашни ўз ичига олади. Расмийлаштириш тадбиркорликни бўғмасдан ишчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган тегишли меҳнат қоидалари билан бирга бўлиши керак.
Ижтимоий ҳимоя ва хизматлардан фойдаланиш	Норасмий ишчиларни ижтимоий ҳимоя қилиш схемаларини кенгайтириш уларнинг меҳнат шароитлари ва фаровонлигини яхшилаши мумкин. Соғлиқни сақлаш, таълим ва молиявий хизматлардан фойдаланиш норасмий иқтисодиёт билан шуғулланувчиларнинг ҳаёт сифатини ошириши мумкин.
Кўникмаларни ривожлантириш ва ўқитиш	Кўникмаларни ривожлантириш ва касбий таълимга сармоя киритиш норасмий ишчиларга расмий секторга ўтиш ёки норасмий иқтисодиётда уларнинг самарадорлигини ошириш имконини беради. Таълим ва ўқитиш дастурлари норасмий ишчиларнинг эҳтиёжлари ва реалликларига мослаштирилган бўлиши керак.
Барқарор ривожланиш мақсадлари фонида норасмий иқтисодиёт	Норасмий иқтисодиёт бир қанча барқарор ривожланиш мақсадлари, жумладан, қашшоқликни камайтириш, гендер тенглиги, муносиб меҳнат ва иқтисодий ўсиш билан боғлиқ мақсадлар билан кесишади. Норасмий иқтисодиётга қаратилган сиёсат тенгсизликларни бартараф этиш, инклюзив ўсишни рағбатлантириш ва барчанинг ижтимоий ва иқтисодий ҳуқуқларини таъминлаш орқали ушбу мақсадларга эришишга ҳисса қўшиши мумкин.

<sup>51</sup> Муаллиф томонидан шакллантирилган.

Сиёсат норасмийликнинг кўп қиррали хусусиятига эътибор қаратиши, иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий ўлчовларга йўналтирилиши керак. Норасмий иқтисодиётнинг қашшоқликни юмшатиш, даромадларни тақсимлаш ва барқарор ривожланишдаги ролини эътироф этган ҳолда ҳукумат инклюзив ўсишни таъминлайдиган, ижтимоий фаровонликни оширадиган ва тенг иқтисодий имкониятларни рағбатлантирадиган стратегияларни ишлаб чиқиши мумкин.

Норасмий иқтисодиёт иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий динамикага кенг кўламли таъсир кўрсатади:

**Иқтисодий:** норасмий иқтисодиёт бандлик ва даромад олиш учун ҳисса кўшиши мумкин, аммо у солиқдан бўйин товлаш ва давлат даромадларининг камайишига олиб келиши мумкин. Норасмий фаолият расмий корхоналарни тўлдириши ёки улар билан рақобатлашиши мумкин, бу эса бозор динамикасига ва унумдорликка таъсир қилади.

**Ижтимоий:** Норасмий ишчилар кўпинча қонуний ҳимоя, ижтимоий таъминот ва сифатли соғлиқни сақлаш ва таълим олиш имкониятидан маҳрум. Бу ижтимоий тенгсизликларни давом эттириши ва ижтимоий ҳаракатчанликка тўсқинлик қилиши мумкин. Бироқ норасмий сектор иқтисодий инқирозлар пайтида хавфсизлик тармоғи сифатида ҳам ҳаракат қилиши мумкин.

**Сиёсий:** норасмий ишчиларнинг расмий рўйхатга олинмаганлиги ва вакиллиги йўқлиги уларнинг ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва сиёсат қарорларига таъсир қилиш қобилиятини чеклаши мумкин. Бу сиёсий маргиналлашув ва четланишга олиб келиши мумкин.

Шунингдек, норасмий иқтисодиёт қашшоқликка узоқ муддатли ечим бўлмасада, аҳолининг заиф қатламлари учун қисқа муддатли даромад олиш имкониятларини тақдим этиши мумкин. Норасмий фаолият самарадорлиги ва барқарорлигини оширишга қаратилган сиёсат қашшоқликни камайтиришга ёрдам бериши мумкин. Бироқ расмий меҳнат муҳофазаси ва имтиёзларнинг йўқлиги қашшоқлик тузоқларини давом эттириши мумкин.

### **Хулоса ва таклифлар.**

Ушбу тадқиқот норасмий иқтисодиёт мавжудлигининг назарий асосларини, уни аниқлаш ва ўлчашдаги қийинчиликларни ҳамда унинг кўлами ва таъсирини аниқлашда қўлланиладиган услубий ёндашувларни ўрганиб чиқди. Услубий ёндашувлар тўғридан-тўғри ўлчовларни, билвосита баҳоларни, меҳнат бозорини ўрганишни, уй хўжаликларини сўровларни, биргаликдаги тадқиқотларни ва технологик инновацияларни ўз ичига олади.

Ушбу тадқиқот услубий жиҳатдан норасмий иқтисодиётни тўғри аниқлаш ва ўлчашдаги муаммоларни таъкидлайди. У макро ва микро ёндашувларни, аралаш усуллар стратегияларини ва технологик ютуқларни ҳисобга олган ҳолда норасмий фаолият ҳажми ва таъсирини баҳолаш учун мавжуд усуллар қаторини намойиш этади.

Тадқиқот бўйича тавсиялар норасмий иқтисодий фаолиятнинг ўзига хос хусусиятларини тан оладиган мослаштирилган ёндашувларнинг муҳимлигини таъкидлайди. Норасмий иқтисодиёт бўйича тадқиқотларнинг келажаги ривожланаётган технологияларни қўллаш, ўлчаш усулларини такомиллаштириш ва норасмийлик ва турли ижтимоий-иқтисодий ўлчовлар ўртасидаги нозик кесишувларни тушунишимизни чуқурлаштиришдан иборат.

Хулоса қилиб айтганда, норасмий иқтисодиёт замонавий иқтисодиётнинг ҳаётий ва мураккаб жиҳатини ифодалайди. Унинг динамикаси иқтисод, жамият, маданият ва сиёсатга тааллуқли бўлиб, уни муҳим илмий ва амалий қизиқиш мавзусига айлантиради. Унинг назарий асосларини, ўлчаш муаммолари ва сиёсат оқибатларини ҳар томонлама ўрганиб чиқиб, ушбу тадқиқот норасмий иқтисодиётнинг бутун дунё бўйлаб жамиятлар ва иқтисодиётлар траекторияларини шакллантиришдаги роли ва таъсирини янада чуқурроқ тушунишга ёрдам беради.

### **Адабиётлар/Литература/Reference:**

Allen, J., Nataraj, S., & Schipper, T. C. (2018). *Strict duality and overlapping productivity distributions between formal and informal firms*. *Journal of Development Economics*, 135, 534–554.

Amaral, P. S., & Quintin, E. (2006). *A competitive model of the informal sector*. *Journal of Monetary Economics*, 53(7), 1541–1553.

Charmes, J. (2016). *The informal economy: What is it? Where does it come from? How big is it? Why is it growing? How to tackle it? Research, network and support facility, volume 2 –definition of the informal economy*. ARS Progetti.

- Chen M. & Carré F. (Eds.). (2020). *the informal economy revisited*. Routledge.
- Dell'Anno, R. (2021). *Theoretical approaches to the phenomenon of informality*. In S. M. Ruesga, J. Baquero, & J. L. Delgado (Eds.), *Dialogues on Socioeconomy: Informality in Latin America (chapter 3)* (pp. 117–134). Tirant lo Blanc.
- Dell'Anno, R. (2007). *The shadow economy in Portugal: An analysis with the MIMIC approach*. *Journal of Applied Economics*, 10(2), 253–277.
- ESA (2010). *European system of national and regional accounts 2010*. Publications Office of the European Union. 2013.
- Feige, E. L. (2016). *Reflections on the meaning and measurement of unobserved economies: What do we really know about the "Shadow Economy"?* *Journal of Tax Administration*, 2(1), 5–41.
- Goel, R. K., & Nelson, M. A. (2016). *Shining a light on the shadows: Identifying robust determinants of the shadow economy*. *Economic Modelling*, 58(C), 351–364.
- Harriss-White, B. (2020). *India's informal economy. Past, present and future*. In M. Chen & F. Carré (Eds.), *The informal economy revisited* (pp. 38–44). Routledge.
- Ihrig, J., & Moe, M. (2004). *Lurking in the shadows: The informal sector and government policy*. *Journal of Development Economics*, 73, 541–557.
- ILO (2015). *R204 – Transition from the informal to the formal economy recommendation: Recommendation concerning the transition from the informal to the formal economy*. International Labour Organisation.
- ILO (2018). *Women and men in the informal economy: A statistical picture (3rd ed.)*. International Labour Office.
- Lautier, B. (1990). *La girafe et la licorne: du secteur informel au système d'emploi en Amérique latine [Rapport de recherche]*. Ministère de l'Education Nationale, Informalité, formation et emploi: une comparaison entre la Colombie et le Nordeste Brésilien, rapport collectif GREITD/MEN.
- OECD (2002). *Measuring the non-observed economy – A handbook. organization for economic cooperation and development*. OECD Publishing.
- Quiros-Romero, G., Alexander, T. F., & Ribarsky, J. (2021). *Measuring the informal economy [IMF Policy Paper No. 2021/002]*.
- Rauch, J. (1991). *Modeling the informal sector formally*. *Journal of Development Economics*, 35(1), 33–47.
- Schneider, F. (2005). *Shadow economies around the world: What do we really know?* *European Journal of Political Economy*, 21, 598–642.
- Ulyssea, G. (2018). *Firms, informality, and development: Theory and evidence from Brazil*. *American Economic Review*, 108 (8), 2015–2047.
- Wilson, T. D. (2010). *An introduction to the study of informal economies*. *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development*, 39 (4), 341–357.